

Право на справедливий судовий розгляд

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі - Конвенція) створила правові підстави для впровадження норм цього важливого європейського документу про захист прав людини у нашій державі. Для держави від цього кроку виникла проблема узгодження законодавства з нормами Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) та впровадження їх у національну судову практику. Кількість задоволених Судом скарг проти України зростає, особливо тих, які стосуються порушень статті 6 Конвенції, що дає підстави говорити про неналежність реалізації норм Конвенції та відповідно неадекватний захист прав людини та основних свобод в Україні.

Одним із основних елементів захисту прав людини є принцип верховенства права, центральний аспект якого пов'язаний із визначальною роллю незалежних та неупереджених судів, що діють в рамках правової системи. Саме ці принципи містяться у ст. 6 Конвенції, яка передбачає право на справедливий судовий розгляд. Ця стаття разом із прийнятими додатковими протоколами за своїм змістом збігається зі ст. 8 і 10 Загальної декларації прав людини і ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права. Зазначені статті займають особливе місце в системі норм про права людини і основних свободи, тому що в них гарантується найбільш надійна та ефективна система захисту прав і свобод – механізм судового захисту.

Як уже не раз підтверджувалося практикою, оголосити про наявність у громадян прав і свобод неважко. Проте важливіше забезпечити їхнє реальне здійснення. У цьому сенсі забезпечення доступу до правосуддя, що відповідає вимогам справедливості, може дати більше ніж будь-які декларації при умові, що рішення судів адекватно виконуватиметься. Європейський суд неодноразово заявляв про особливо важливе місце, що займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Варто зазначити, що численні скарги, що надходять до Європейського суду, пов'язані саме з порушенням ст. 6 Конвенції. Це пояснюється в тому числі і тим, що скарги на порушення інших статей Конвенції, часто виникають через те, що правосуддя не відповідало вимогам справедливості.

З чотирнадцяти справ проти України з яких винесено рішення по суті Європейським Судом у 2004 році, у десятих знайдено порушення статті 6 Конвенції. Це наступні справи: „Півень проти України”, „Трегубенко проти України”, „Сем Меріт проти України” „Світлана Науменко проти України”, „Войтенко проти України”, „Жовнер проти України”, „Шмалько проти України”, „Ромашов проти України”, „Бакай та інші проти України”, „Деркач і Палек проти України”¹.

Одинадцять заяв за цей час були визнані прийнятними до розгляду Європейським судом, більшість з них також стосується права на справедливий суд та порушень при виконанні судових рішень. Серед них рішення про прийнятність по наступних справах: „Коваль проти України”, „Лещенко та Толюпа проти України”, „Скубенко проти України”, „Тімотієвич проти України”, „Стрижак проти України”, „Фалькович проти України”, „Агротехсервіс проти України” та інші.²

У даному звіті на основі відповідності положень законодавства України до положень ст. 6 Конвенції та фактів порушень прав людини в Україні, проводиться аналіз стану реалізації права на справедливий судовий розгляд в Україні за 2004 рік, виділяються найбільш болючі та проблемні сфери реалізації прав людини у цьому напрямку.

Для проведення цього аналізу було виділено ряд прав та принципів судочинства, сукупність яких становить зміст права на справедливий судовий розгляд і є найбільш суперечливим в українському законодавстві та правозастосуванні.

¹ Доступно в Інтернеті на сторінці Європейського суду з прав людини.

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=928592&skin=hudoc-en&action=request> (мовою оригіналу) та українською мовою на сторінці www.gupor.org

² Доступно на сайті міністерства Юстиції України. <http://www.minjust.gov.ua>

Доступність правосуддя

Стаття 55 Конституції України зазначає, що “кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.” Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції).

За роки незалежності в Україні відбувся помітний прогрес у доступі до правосуддя. Незважаючи на це, процес судової реформи достатньо повільний та непослідовний. Судові органи не користуються довірою населення.

Українське законодавче регулювання доступу до суду носить загально-дозвільний характер, гарантує право на звернення у судові інстанції та оскарження рішень органів влади і посадових осіб. При цьому такі широкі конституційні положення неналежно підтверджені безпосереднім регулюванням. Серед звичайних прикладів може бути фізичного доступу до судових органів: можливість увійти в приміщення суду, подання документів та додатків до них, не говорячи про можливість доступу для людей з фізичними вадами. Постає ряд питань, що не мають регулювання і у дійсності повністю ігноруються.

Юрисдикція судів поширена на всі правовідносини, що виникають у державі. Однак розширення юрисдикції судів, розвиток суспільних відносин та ускладнення їх правового регулювання привели також до перевантаження судової системи. Тому судді нерідко самі створюють штучні перешкоди для доступу до правосуддя – відмовляють у прийнятті заяв або навіть приховують їх. Велика завантаженість зумовлює порушення розумних строків вирішення судових справ. На сьогоднішній день відсутні достатні правові механізми, які б давали можливість оскаржувати у судовому порядку бездіяльність суддів, зокрема й зволікання із вирішенням судових справ. Єдиний спосіб вплинути на суддю у таких випадках – це звернення до суб'єктів, які мають право ініціювати дисциплінарне провадження.

Доступність правосуддя покладає на суди обов'язок не відмовляти у розгляді справ і у захисті порушених прав особи віднесених до їхньої юрисдикції. Вимога про доступність правосуддя не може вважатися дотриманою, поки система судів залишається складною, заплутаною та складає значні труднощі у визначенні компетентного суду для вирішення конкретної справи. Судові витрати не повинні бути перешкодою для судового захисту. Поінформованість людей про організацію і діяльність судів є також необхідною умовою доступності правосуддя, але в Україні вона далека від ідеальності.

Показниками доступності правосуддя у будь-якій державі є зокрема:

- відсутність необґрунтованих перешкод для звернення до суду за захистом та одержання своєчасного судового захисту;
- обізнаність людей про систему судів, порядок звернення до них, судову практику;
- наявність оптимальної системи судових витрат та розвинутих механізмів надання правової допомоги для найбільш вразливих верств населення;
- виконання судових рішень.

Інформація, необхідна для звернення до суду, часто буває недоступною і незрозумілою пересічній особі. Часто консультування громадян здійснюють самі судді під час ведення особистого прийому. При цьому зустрічаються непоодинокі випадки коли судді висловлюють думку про перспективи вирішення справи. Тексти судових рішень, як правило, недоступні для осіб, які не є безпосередніми сторонами справи. Рішення судів публікуються неофіційно і вибірково. У зв'язку з недостатністю приміщень судді часто розглядають справи у робочих кабінетах, що виключає доступ до них громадськості.

Судові витрати часто бувають перешкодою для звернення до суду найбільш вразливих верств. Звільнення малозабезпечених осіб від сплати державного мита при зверненні до суду майже не практикується. Особливо гостро це стосується забезпечення позовів у цивільних справах. Механізми надання державою допомоги у несенні судових витрат у цивільних та адміністративних справах неефективні. Наприклад, безоплатна правова допомога забезпечується державною тільки у кримінальних справах. При цьому вона є майже

безоплатною і для адвокатів, які їй надають, тому й рівень такої допомоги залишається низьким. За неперевереною інформацією, незважаючи на мізерні оплати адвокатів, виплати передбаченої допомоги фактично не проводяться, а обласні управління юстиції не використовують навіть ці суми, які виділені з державного бюджету для надання правової допомоги.

Значну проблему створили зміни до законодавства щодо обчислення розміру державного мита у справах про відшкодування моральної шкоди. З однієї сторони це зменшило кількість позовів проти засобів масової інформації, а з іншої ускладнило доступ осіб до суду у справах про відшкодування моральної шкоди за незаконні дії органів влади та у справах про відшкодування шкоди завданої працівникові під час виконання ним службових обов'язків.

Якщо звернутися до структури та чисельності, то станом на кінець жовтня 2004 року мережу судів загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України, складала:

загальні суди:

756 міських судів (140 міських, 412 районних, 114 районних у містах, 73 міськрайонні³, 17 військових судів гарнізонів);

32 апеляційні суди (27 апеляційних судів областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, 4 військові апеляційні суди регіонів і Військово-Морських Сил, а також Апеляційний Суд України);

господарські суди:

27 місцевих судів;

11 апеляційних судів;

Вищий господарський суд України;

адміністративні суди:

Вищий адміністративний суд України (на даний момент ще не функціонує).

Принцип спеціалізації, що визначений Конституцією України як засада побудови системи судів загальної юрисдикції, проведений у систему судів загальної юрисдикції тільки частково. Загальні суди не можна вважати спеціалізованими, незважаючи на те, що вони спеціалізуються на розгляді переважно цивільних та кримінальних справ. Крім того, спеціалізація суддів на розгляді окремих категорій справ – рідкісне явище у загальних судах. Тому спостерігається нерівномірний розподіл справ між суддями, судді змушені розбиратися у широкому колі питань, а це збільшує затрати часу на розгляд справ.

Судовому захисту прав людей і основних свобод у сфері виконавчої влади і місцевого самоврядування приділяється недостатня увага. При вирішенні спорів між органами влади та громадянами судді часто залежні від виконавчої влади, від тиску якої вони недостатньо захищені перш за все через фінансову залежність. Систему адміністративних судів все ще не створено, незважаючи на те, що необхідність запровадження адміністративних судів та адміністративного судочинства визнана на офіційному рівні.

Після прийняття Конституції України постало питання про необхідність відмови від військових судів. Існування військових судів у системі судів загальної юрисдикції не узгоджується з конституційними принципами спеціалізації і територіальності, оскільки військові суди здійснюють цивільне та кримінальне судочинство у військових формуваннях. Більше того, судді військових судів мають особливий привілейований статус порівняно з іншими суддями. Це викликає обґрунтовані сумніви щодо незалежності та неупередженості цих суддів. Законом "Про судоустрій України" 2002 року, всупереч задекларованій єдності статусу суддів, збережено особливий статус суддів військових судів. Вони перебувають на військовій службі і входять до штатної чисельності Збройних Сил України.

Кар'єра і заробіток судді залежить від військових звань, присвоєних за активної участі військового командування. Так само військовий суддя користується всіма видами військового спорядження та соціального забезпечення військовослужбовців, тобто частково

³ Указ Президента України «Про внесення змін до Мережі та кількісного складу суддів місцевих судів» від 15 березня 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004.- № 11. – Ст. 661.

перебуває на забезпеченні органу (Міністерства оборони), який часто є однією зі сторін у судових справах. Особливий статус суддів військових судів дискримінує інших суддів, а також викликає справедливі сумніви у незалежності таких суддів.

У зв'язку з цим доречно послатися на практику Європейського суду з прав людини⁴. Відповідно до неї, участь військового судді, що перебуває на військовій службі і має офіцерське звання, незважаючи на наявність деяких гарантій його незалежності, викликає сумнів у його незалежності і неупередженості та є порушенням §1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод⁵. У справі Добертен проти Франції Європейський суд відзначив ліквідацію у Франції Суду національної безпеки і Паризького військового суду як таку, що покликана поліпшити забезпечення права на справедливий суд, що захищається §1 статті 6 Конвенції⁶.

Довіра до військових судів серед військовослужбовців невисока.⁷ Навіть при теперішньому навантаженні доцільності у збереженні військових судів немає. Існування у системі судів загальної юрисдикції військових судів є сумнівною і в аспекті недопустимості існування надзвичайних та особливих судів (ст. 125 Конституції України).

З огляду на вищенаведене позитивно можна оцінювати внесений до парламенту у 2004 році урядовий законопроект про відмову України від збереження у своїй судовій системі військових судів.⁸

При цьому Уповноважений Верховної Ради України Н. Карпачової вважає, що ліквідація системи військових судів може призвести до дезорганізації роботи судів щодо вирішення справ військовослужбовців, негативно позначитися на стані та гарантіях захисту їхніх конституційних прав. Тому у своєму поданні український Омбудсман звертається до Президента України з проханням вжити заходів щодо припинення непродуманої ліквідації військових судів.⁹

Незадовільний стан матеріального і фінансового забезпечення судів загальної юрисдикції залишається однією з основних проблем судової системи України. Вона пов'язана з недостатнім забезпеченням багатьох судів, насамперед місцевих, належними приміщеннями, комп'ютерами, технічними засобами фіксації судового процесу, витратними матеріалами тощо.

Згідно інформації Державної судової адміністрації станом на 1 січня 2005 року в межах заходів, передбачених регіональними програмами, приміщеннями забезпечено 127 судів, що становить 68,3 відсотка від запланованого. У таких регіонах як Волинська, Закарпатська, Дніпропетровська, Кіровоградська та Львівська області заходи зазначених програм щодо забезпечення судів приміщеннями вже виконано в повному обсязі. По одному приміщенню залишилося надати судам у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Київській, Рівненській, Тернопільській областях та місті Севастополі.

Крім цього, стан багатьох приміщень, які надаються судам, є досить проблемним і не завжди дозволяє здійснювати їх нормальну експлуатацію. Так, зокрема, з загальної кількості отриманих судами приміщень 95 відсотків потребують ремонту, більше половини (53 %) мають меншу від потреби площу, приміщення в основному не відповідають можливості проведення судочинства у них. Інколи це просто виробничі площі збанкрутілих підприємств. Українське незадовільно виконуються заходи щодо забезпечення судів приміщеннями в місті Києві, Харківській, Херсонській, Черкаській та Чернігівській областях.

⁴ Див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах Енгел (Engel) та інші (1976 р.), Джонг (Jong), Бальсет (Baljet) і Брінк (Brink) (1984 р.), Н.С.М.А. (1989 р.) проти Королівства Нідерланди; Фіндлі (Findlay) (1997 р.), Морріс (Morris) (2002 р.) проти Об'єднаного Королівства; Інгал (Incal) (1998), Сайнер (Sahiner) (2001 р.) проти Туреччини.

⁵ Див., рішення Європейського суду з прав людини у справі Сіраклар проти Туреччини, 28 жовтня 1998.

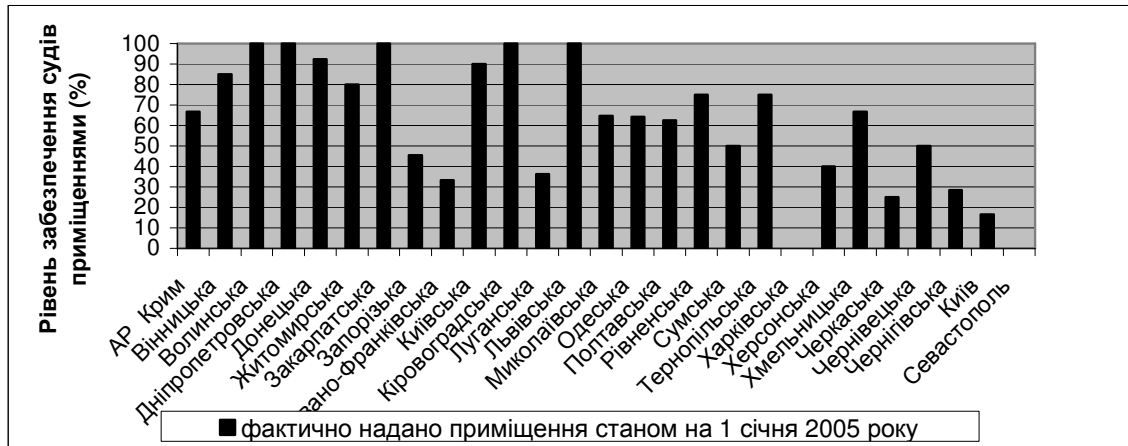
⁶ Див., рішення Європейського суду з прав людини у справі Добертін проти Франції, 25 лютого 1993.

⁷ Селюк М.Р. Кому служить військова Феміда? Практика судочинства військових судів України. – Київ., 2003.- с.340.

⁸ В.Разік. Військове судочинство: Порівняльний аналіз судочинства у судах загальної та військової юрисдикції. / Київ, 2004, доступний на <http://www.cprr.info/?w=r&i=59&d=169> (станом на 15 лютого 2005р.)

⁹ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1097563805>

Забезпечення судів приміщеннями в межах заходів, передбачених регіональними програмами, станом на 1 січня 2005 року¹⁰

Державна судова адміністрація подає інформацію, згідно якої 28 судів не забезпечено приміщеннями з огляду на відсутність коштів, у 26 випадках приміщення не надані через неспроможність або бездіяльність місцевих органів виконавчої влади. На цей чинник вказано територіальними управліннями державної судової адміністрації у Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Чернігівській областях та місті Києві.

Окрім цього на доступність до суду впливає виконання головами судів організаційних функцій. За таких умов часу на здійснення правосуддя у голови суду майже не залишається. Спостерігається залежність голів судів від Президента України та його адміністрації, оскільки саме Президент України всупереч Конституції України призначає суддів на посаду голови суду. Доцільно, щоб голови судів обиралися судьями даного суду.

Видатки на фінансування судової влади у порівнянні з минулими роками суттєво зросли, проте не покривають усіх потреб судів. Значна частина витрат спрямовується на заробітну плату суддів, працівників апаратів судів, соціальне забезпечення.

Також тут варто навести висновки Рахункової палати України про виконання Державного бюджету України та використання бюджетних коштів. У висновках зазначено, що „відсутність у Державній судовій адміністрації належного управління фінансовими і матеріальними ресурсами призвели до бюджетних правопорушень, неефективного використання державних коштів і втрат бюджету на суму 8,1 млн. гривень”¹¹.

Починаючи з 2003 року ситуація у сфері забезпечення судів трохи покращилася. 16 червня 2003 року Кабінет Міністрів затвердив розроблену Державною судовою адміністрацією Державну програму організаційного забезпечення діяльності судів на 2003-2005 роки¹². У Програмі встановлено конкретні заходи щодо забезпечення діяльності судів, вирішення питань соціального забезпечення, безпеки та незалежності суддів. Протягом 2003 року зроблено першочергові кроки у реалізації цієї Програми.

Зросли й видатки на утримання судової системи. Так, за даними Міністерства фінансів України, у 2003 році у порівнянні з 2000-им загальне фінансування судової влади збільшилося майже у два з половиною рази, при цьому оплата праці суддів зросла у 2,2

¹⁰ Про стан виконання регіональних програм організаційного забезпечення діяльності судів на 2003 – 2005 роки станом на 1 січня 2005 року. Державна судова адміністрація. Доступний на сайті www.courts.gov.ua

¹¹ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1085042799>

¹² Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003 - 2005 роки” від 16 червня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. - №25. - Ст. 1197.

рази¹³. Видатки, заплановані Державним бюджетом України на 2003 рік, були профінансовані на 100 відсотків. У 2004 році фінансування судів збільшилося у порівнянні з 2003 роком більш як на третину.¹⁴

На конференції "Фінансування органів судової влади України та незалежність правосуддя", що була проведена Чернігівським громадським комітетом захисту прав людини та Комітетом Верховної Ради України з правової політики, судді скаржилися, що їхня зарплата в цьому році зменшилася не менше як на 600 гривень, а у деякого вдвічі. Це відбулося з-за введення сплати для суддів прибуткового податку з 1 січня 2004 року, а також зміни нарахування зарплати. При цьому дані зміни були прийняті наприкінці минулого року, тому, фактично, не були враховані в бюджеті цього року. І хоча Міністерство фінансів України каже, що профінансувало усі заплановані бюджетом виплати, і це підтвердила Державна судова адміністрація, але фактично в бюджет було закладено менше необхідної суми.¹⁵

При цьому такі позитивні показники надані державними органами не враховують реальні потреби щодо фінансування судів. Також за даний рік помітно збільшилася кількість суддів, але цифра бюджетних асигнувань залишилася без змін, тому позитивні звіти державних установ розбігаються з дійсністю.

Публічність розгляду справ

Судова процедура може вважатися справедливою тільки тоді, коли вона спрямована на забезпечення верховенства права та заснована на засадах законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, диспозитивності, гласності і відкритості, обов'язковості виконання судових рішень. Будь-які обмеження цих засад можливі тільки як виняток і лише у передбачених законом, обґрунтованих випадках.

Правосудність судового рішення гарантується згодою з ним сторін, а також правом на оскарження та перегляд рішення у суді вищої інстанції. Тут варто навести приклад, що рішення Верховного суду України про відмову у реєстрації релігійної організації Державним комітетом у справах релігії не може бути оскаржене.

Правила судочинства не повинні бути обтяжені зайвими формальностями. Щоб забезпечити право особи на швидке поновлення своїх прав, особливо, у нескладних справах, судову процедуру доцільно спростити там, де спрощення не порушуватиме інтереси сторін щодо справедливого вирішення їхньої справи. Потрібно передбачити ефективні механізми для запобігання недобросовісному використанню учасниками судочинства своїх процесуальних прав, а також відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків.

Публічність і гласність вимагає від суду забезпечити сторонам право знати про час і місце судового засідання у їхній справі, право бути вислуханим у суді, а також знати про всі ухвалені рішення у їхній справі. Негласне проведення судових засідань позбавляло б сторони та інших учасників судового процесу будь-яких гарантій для доведення обґрунтованості своєї позиції.

Відкритість судового процесу надає особам, які не причетні до судової справи, право бути присутніми у судових засіданнях. Без відкритого доступу до судових засідань про довіру до суду не може бути й мови. Це вимагає від суддів як носіїв судової влади відповідальної і коректної поведінки, яка б заслуговувала на повагу. Зустрічаються непоодинокі випадки вилучення з залу судових засідань представників преси. Наприклад інформація про подібне стосується газети «Вгору», (місто Херсон) журналіста якої зобов'язали покинути зал судового засідання у справі, яка розглядалася публічно.

¹³ Финансирование судебной системы из года в год возрастает, - Минфин // Джерело в Інтернеті <http://search.liga.kiev.ua/TEHNO/l_prepnn2.nsf/ToDayDocHTML/441E0B58D14FA6D9C2256E230029A285?OpenDocument&id=96970>. - Станом на 1 лютого 2005 року.

¹⁴ Постанова спільного розширеного засідання Президії Верховного Суду України, Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України "Про підсумки роботи Державної судової адміністрації України в 2003 р. та пріоритетні напрями організаційного забезпечення діяльності судів у поточному році" від 20 лютого 2004 року // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №5 (45). – С. 9-11.

¹⁵ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1098084859>

Відкритим має бути також доступ до судової статистики і судових рішень. Трапляються непоодинокі випадки, коли рішення по фактично аналогічних справах є різними аж до протилежних. Тут основним недоліком є неможливість доступу до судових рішень інших осіб, крім сторін у справі. Господарський Процесуальний кодекс (п.3 ч.1 ст. 111-15) вже має норми, які дозволяють у випадках у зв'язку з виявленням відмінного застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону чи іншого нормативно-правового акта у аналогічних справах апелювати у Вищий суд. Також створена можливість доступу до частини рішень господарських судів. Дане питання торкається цивільного та кримінального судочинства не меншою мірою, тому подібне регулювання позитивно вплинуло б, як на справедливість судових рішень так і на узгодженість судової практики. Доступність судових рішень з дотриманням вимог про приватність осіб та конфіденційність комерційної інформації ефективно вплине на якість судових рішень та захист сторін у суді.

Правова визначеність, є одним з основних напрямів справедливості суду та досягається насамперед завдяки однозначності і чіткості законодавства. Водночас суд, застосовуючи положення закону, повинен враховувати його цілі і давати таке тлумачення, яке утверджуватиме принцип верховенства права. Відкритий доступ до судових рішень повинен стати однією з найефективніших форм контролю громадськості за діяльністю судової влади. Крім того, відкритість судових рішень сприятиме однаковому застосуванню законів і передбачуваності результатів вирішення аналогічних справ. Обмеження щодо відкритості судових рішень можуть бути встановлені відповідно до закону і тільки в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу чи іншої таємниці, що охороняється законом.

Розгляд справи упродовж розумного строку

Стаття 6 Конвенції гарантує кожному судовий розгляд протягом “розумного строку”. Вказана гарантія підкреслює важливість того, що правосуддя повинно здійснюватись без затримок, що можуть підірвати його ефективність та довіру до нього. Значення критерію “розумний строк” полягає в тому, щоби гарантувати винесення судового рішення протягом розумного терміну, встановивши тим самим межу стану невизначеності, в якому знаходиться та чи інша особа через пред'явлення їй кримінального обвинувачування чи у зв'язку з цивільно-правовими відносинами.

Початковим моментом стану невизначеності, в якому перебуває особа у зв'язку з розслідуванням та судовим розглядом, є момент пред'явлення обвинувачення, а якщо особа була затримана чи до неї був застосований запобіжний захід, то з відповідного моменту. Кінцевим моментом стану невизначеності є момент вступу вироку/рішення у законну силу чи зняття обвинувачення (закриття кримінальної справи). Отже, термін між пред'явленням обвинувачення і набуттям вироком чинності повинен відповідати критерію “розумний строк”.

Починаючи аналіз українського законодавства слід зазначити, що розслідування — це процес, який має свої стадії та етапи, і хоча законодавець конкретно не визначає, протягом якого строку особа може перебувати в стані правової невизначеності у зв'язку з кримінальним переслідуванням, проте він часто визначає конкретні строки тривалості для окремих стадій кримінального процесу чи для вчинення тих чи інших процесуальних дій. А якщо не визначає конкретного терміну (строку, тривалості) стадії кримінального процесу чи процесуальних дій – то визначає чітку процедуру, порядок та послідовність вчинення тих чи інших процесуальних дій.

Однією з проблем дотримання термінів розгляду справ є відправлення справи на додаткове розслідування, яке істотно збільшує термін кримінального переслідування. При попередньому розгляді суд повертає кримінальну справу на додаткове розслідування в разі неправильності попереднього слідства або істотних порушень кримінально-процесуального законодавства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Підставами для повернення справи на додаткове розслідування при попередньому розгляді справи є:

— істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону або неправильність проведеного дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунуті в судовому засіданні, а без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду;

— наявність у справі підстав для пред'явлення притягнутій до відповідальності особі обвинувачення, яке їй до цього не було пред'явлено;

— наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремих розгляд справи щодо них неможливий.

При поверненні справи на додаткове розслідування суддя зобов'язаний зазначити в ухвалі, які саме обставини повинні бути з'ясовані при додатковому розслідуванні і які слідчі дії при цьому повинні бути проведені. Повертаючи справу на додаткове розслідування, суд зобов'язаний вирішити питання про запобіжний захід щодо обвинуваченого.

Цікавим є бачення працівниками судів деяких реалій правозастосувальної практики в Україні. Так, більшість опитаних – 60% вважає, що принцип додаткового розслідування не суперечить принципу презумпції невинуватості¹⁶.

Така позиція є принаймні дивною, оскільки згідно ст.62 Конституції, якою закріплена вказана презумпція, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Недоведена вина, згідно доктрини кримінального процесу, прирівнюється до доведеної невинуватості. Однак в більшості працівників судів – інша думка. Вони вважають, що додаткове розслідування, яке є явним свідченням неповноти слідства та недоведеності вини, не є порушенням принципу невинуватості. Таким чином, стороні обвинувачення дається повторна можливість довести вину, що з огляду на можливості слідчого апарату, порушує вже інший принцип правосуддя – рівності сторін.

Повернення справи на додаткове розслідування є яскравим прикладом порушення як строків розгляду справ так і безпосередньо прав людини у захисті їхніх прав.¹⁷

Значну частину звернень до Європейського Суду стосовно порушень статті 6 Конвенції займають порушення права на «розумний строк» розгляду справи.

Згідно «Звіту про розгляд судами першої інстанції кримінальних справ», Верховний Суд України, апеляційні, місцеві, військові суди за 2004 рік відправили на додаткове розслідування 1499 справ, що стосуються злочинів проти життя та здоров'я особи; у тому числі 510 справ про умисне вбивство, 554 справи про умисне тяжке тілесне ушкодження. Також на додаткове розслідування відправлено 360 справ, що стосуються злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; 6688 справ про злочини проти власності.¹⁸ При цьому виводячи загальний показник – з 219873 кримінальних справ, які надійшли у суди в порядку протягом 2004 року, 14273 справ повернуто на додаткове розслідування, що становить 6,5 %. Також 3,3 % кримінальних справ не розглянуті в термін до 6 місяців без урахуванням справ із зупиненням провадження.

Скасування системи касаційних судів та неворотність щодо утворення вищих судів призвело до перевантаження Верховного суду України. Так, згідно даних на оприлюднених під час громадських слухань щодо проекту КПК, станом на початок 2004 року у Верховному суді знаходилося не розглянутими близько 20 тисяч справ, на кінець року ця цифра збільшилася на 10 тисяч справ.

Прикладом порушення вимоги, щодо розумності строків може стати рішення Європейського суду з прав людини у справі „Сем Меріт проти України”¹⁹ від 30 березня 2004 року. Коротко суть цієї справи можна викласти таким чином. Пан Меріт, громадянин Ізраїлю, займався в Україні комерційною діяльністю. У зв'язку з підозрою у вчиненні

¹⁶ О.Сорочкін, А.Бурий, В.Разік, З.Сірик. Відповідність законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Львів, 2003. с. 137.

¹⁷ Проміжна резолюція ResDH(2004)14 стосовно судового рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року (остаточне від 6 листопада 2002 року) в справі „Совтрансавто-Холдинг” проти України. (прийнято Комітетом Міністрів 11 лютого 2004 року на 81-шій зустрічі міністрів). Інтернет видання РУПОР: www.rupor.org

¹⁸ «Звіт про розгляд судами першої інстанції кримінальних справ кримінальних справ за 2004 рік», Державна Судова Адміністрація. www.courts.gov.ua

¹⁹ Справа "Меріт проти України" ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. (заява № 66561/01) Рішення Страсбург 30 березня 2004 року. Інтернет видання РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1081156942>

декількох посадових злочинів щодо нього було порушено кримінальну справу, його було затримано і обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Це сталось у 1998 році. Хоча після того щодо заявника було обрано інші запобіжні заходи – спочатку підписка про невиїзд, а потім зобов'язання з'являтися на виклик органів слідства, і заявник мав можливість залишити територію України, кримінальна справа щодо нього все ще продовжувала розслідуватись та його майно залишилось під арештом, хоча минуло вже шість років.

У цій справі Європейським судом винесено рішення, в якому констатовано порушення прав, гарантованих статтею 6 § 1: (в частині розумності тривалості провадження у кримінальній справі) та статтею 13 (в частині відсутності ефективних засобів оскарження такої тривалості) Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Держава зобов'язана сплатити заявнику 2 500 ЄВРО моральної шкоди і 1 500 ЄВРО судових витрат.

З точки зору Європейського суду з прав людини судовий розгляд справи стосовно кримінального обвинувачення має розглядатись в розумні строки. Це поняття є достатньо широким, а тому за роки своєї діяльності Європейський суд неодноразово вказував, що встановлені три критерії, згідно з якими визначається „розумність” строку розгляду справи: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів влади. Зрозуміло, виходячи із фактів цієї справи, що тривалість розслідування кримінальної справи протягом шести років не могла бути визнана Європейським судом такою, що відповідає принципу „розумності” строків розгляду справи. Але визначивши, що строк був нерозумним, Європейський суд зробив ще одне зауваження Україні – в рішенні зазначено, що в українському законодавстві відсутній ефективний засіб захисту особи від порушення строків розгляду справ або можливість отримання компенсації у випадку, коли строки все ж такі порушені.

Тому слід доповнити законодавство нормами, які закріплюватимуть право будь-якої особи (фізичної або юридичної) на відшкодування державою шкоди, заподіяної перевищенням розумних строків провадження у судах загальної юрисдикції; закріплюватимуть порядок подання скарги про перевищення розумного строку розгляду та відшкодування завданої цим шкоди; повинні визначати джерела фінансування витрат на відшкодування шкоди, заподіяної перевищенням розумних строків судового розгляду.

Цікавою щодо розумності строків є справа Полтарацький проти України. У ній Європейський Суд одностайно визнав порушення Україною статті 6.1 Європейської Конвенції в контексті можливості винесення протесту суддею ВСУ на судові рішення, що вже набуло законної сили.

Беручи до уваги фінансовий та соціальний статус заявника, його вік та стан здоров'я суд визнав, що скасування даного рішення також становить непропорційне втручання в його права щодо користування своєю власністю. Тому Суд також одностайно визнав порушення статті 2 Протоколу № 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Європейський суд присудив заявнику 3 тисячі 536 ЄВРО за нанесені йому збитки, а також 5 тисяч Євро за нанесену йому моральну шкоду.

Дане рішення Європейського суду з прав людини фактично ставить під сумнів всю процедуру нагляду та функції Верховного суду, як наглядової інстанції, що може переглядати судові рішення, що набули законної сили.

Не викликає сумнівів, що процедура загального нагляду прокуратури, що включена до прийнятої нещодавно Конституційної реформи, також буде порушувати право особи на справедливий процес та суперечити статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод.²⁰

З проекту Кримінально-процесуального кодексу фактично виключили інститут додаткового розслідування, однак залишився інститут повернення справи прокурору, який був створений під час внесення змін від 21 червня 2001 року в дійсний Кримінально-процесуальний кодекс (ст. 249-1 КПК). На сьогоднішній день справа може бути повернута

²⁰ Скасовувати судові рішення, що набуло чинності, заборонено. Інтернет видання РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1106064919>

прокурору суддею зі стадії попереднього розгляду справи, якщо прокурором порушені статті 228-232 КПК, які є власне основою діяльності прокурора як сторони обвинувачення.

Наприклад, суддя може повернути справу прокурору, якщо вважає, що прокурор не перевірів, „чи було вчинено злочин” (ст. 228 КПК). На практиці це означає, що суддя не бачить у справі факту злочину, але не хоче виносити постанову про припинення справи. Тоді він повертає її прокурору, щоб „воно померло у надрах прокуратури, або прокурор „підшаманив” справу так, щоб хоч трохи вималювався факт злочину”.²¹

Також суддя може направити справу прокурору, якщо вважає, що притягнуті не всі особи причетні до злочину (ст. 228 КПК), або необхідно „змінити звинувачення на більш тяжке” (ст. 231 КПК).

Більше того, в Проекті нового КПК передбачене повернення справи прокурору не лише зі стадії попереднього, але і з головного судового розгляду. Така процедура може виконуватися, якщо слідчий не повідомив учасникам кримінального процесу про закриття кримінальної справи, не ознайомив їх з матеріалами справи, неправильно склав обвинувальний висновок, не додав до нього необхідні матеріали, або ж не направив справу прокурору. Така сама процедура передбачається, якщо прокурор не затвердив обвинувальний висновок або іншу постанову про направлення справи до суду, або не вручив звинуваченому копії обвинувального висновку або постанову про його зміну.

Як зазначив експерт Харківської правозахисної групи – Аркадій Бущенко, такий інститут є надмірним для усунення формальних недоліків (які можуть статися в будь-якій діяльності), а для усунення суттєвих – явно недостатнім. Багато з тих дій, заради яких справа повертається прокурору зі стадії головного судового розгляду, можна було б зробити під час самого розгляду. Наприклад, надати час і можливість для ознайомлення з матеріалами справи і потім задовольнити обґрунтовані клопотання підсудного.²²

Основним напрямком для розвитку кримінально-процесуального законодавства, щодо положень про розумні строки розгляду та і в загальному, повинен стати принцип змагальності на якому будується процес європейських країн, що відповідає основним вимогам захисту прав людини. Потрібно абсолютно відмовитися від повернення справи на додаткове розслідування; забезпечити презумпцію невинності особи при здійсненні розслідування та застосуванні запобіжних заходів. Доказ, який здобутий не у змагальній процедурі повинен втрачати юридичну силу і все що не доказано тлумачитися на користь обвинуваченого.

Незалежність і безсторонність суду

Незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознаками правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об'єктивним судом.

Незалежність суду є загально визнаним правом у міжнародному праві. Згідно з Основними принципами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 листопада та 13 грудня 1985 року²³, на кожну державу члена ООН покладається зобов'язання виділяти відповідні кошти, що давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в Конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її (пункти 1, 7).

Пункт “б” частини 2 принципу 1 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності судочинства від 13 жовтня 1994 року зазначає, що виконавча та законодавча влади повинні забезпечити незалежність суддів і протидіяти будь-яким спробам позбавити їх незалежності.²⁴

²¹ Проект КПК – крок від демократії. Інтернет видання РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1094566365>

²² Проект КПК – крок від демократії. Інтернет видання РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1094566365>

²³ Доступно в Інтернеті на сторінці: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56006CH50710-99.html>

²⁴ Доступно в Інтернеті на сторінці: http://www.coe.int/t/cm/home_en.asp

Крім того, Віденська декларація і Програма дій, прийнята на другій Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року²⁵, наголосила на необхідності належним чином фінансувати установи, які здійснюють правосуддя (пункт 27).

Згідно з положеннями статті 6 Європейської хартії про закон “Про статус суддів”: *“судді мають право на винагороду, рівень якої повинен бути таким, щоб вони були захищені від тиску при прийнятті ними рішень і в роботі взагалі...”*

Розмір винагороди може залежати від стажу, від характеру обов'язків, виконання яких доручається суддям у професійній якості, і від важливості задач, покладених на них, причому оцінка всіх цих факторів повинна проводитися в умовах гласності.

*...судді, що досягли встановленого законом віку для виходу в відставку із суддівської посади, повинні одержувати пенсію по виходу у відставку, рівень якої повинен бути якнайближче до рівня їхньої останньої заробітної плати як судді”.*²⁶

При визначенні того, чи є судовий орган незалежним, Європейський суд бере до уваги наступні фактори:

- процедуру призначення його членів;
- тривалість їхньої служби в цій якості;
- існування гарантій, що перешкоджають здійсненню тиску на них, а також те, чи має даний орган зовнішні атрибути незалежності.²⁷

Європейський суд з прав людини ухвалив, що судовий орган повинен бути незалежний як від виконавчої влади, так і від сторін у справі.²⁸

В Україні перше призначення на посаду судді здійснюється Президентом на п'ять років, а після закінчення цього строку суддя обирається безстроково парламентом. Відповідальність за добір суддів покладається на систему кваліфікаційних комісій суддів і Вищу раду юстиції. Кваліфікаційні комісії суддів здійснюють первинний відбір на посаду судді шляхом перевірки відповідності претендентів кваліфікаційним вимогам та проведення кваліфікаційної атестації. Вища рада юстиції проводить співбесіду з рекомендованими на посаду судді претендентами і за її результатами вносить подання Президенту України про призначення на посаду судді. У парламенті кандидатуру суддів попередньо обговорюють у комітеті ВРУ з правової політики.

Такий порядок за умови поваги до незалежності суддів загалом не створює загрози для незалежності судді, оскільки безстрокове заняття посади суддею не залежить від волі Президента, який здійснює перше призначення, тому суддя після призначення чи обрання перестає бути залежним від органу, що його призначив чи обрав. До того ж у цьому процесі задіяні незалежні колегіальні органи – кваліфікаційні комісії суддів, Вища рада юстиції.

Водночас у процесі зайняття посади судді можна помітити чимало недоліків. Проходження шляху від кандидата до судді досі суттєво залежить від окремих посадових осіб виконавчої та судової влади, які залучені на певних етапах до процесу добору суддів. Розпливчастість положень Закону “Про судоустрій України” 2002 року допускає широкі можливості для зловживань з боку чиновників. Чимало його положень може неоднозначно тлумачитися, що на практиці робить процес добору суддів непрозорим. У процесі добору суддів так чи інакше задіяні, крім кваліфікаційних комісій суддів і Вищої ради юстиції, Державна судова адміністрація, голови судів, адміністрація Президента. На кожному етапі добору можна очікувати на будь-які перепони від цих органів та посадових осіб.

Повноваження щодо підготовки матеріалів про призначення та обрання суддів передано від Міністерства юстиції Державній судовій адміністрації. Державна судова адміністрація виступає посередником на кожному етапі проходження таких матеріалів. При

²⁵ Доступно в Інтернеті на сторінці: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56006CH50710-99.html>

²⁶ <http://www.minjust.gov.ua/?do=dr&did=1955&sid=comments>

²⁷ Див., рішення Європейського суду з прав людини у справі. Кемпбелл й Фелл проти Об'єднаного Королівства, 28.06.84 Доступно на сайті Європейського суду, <http://echr.coe.int/>

²⁸ Див., рішення Європейського суду з прав людини у справі. Рінгайзен проти Австрії, 16.07.71. Доступно на сайті Європейського суду, <http://echr.coe.int/>

цьому треба мати на увазі що Державна судова адміністрація є органом виконавчої влади і вона призначається Президентом.

Роль голів судів у процесі добору і кар'єри суддів залишається суттєвою. З 2002 року частина їхніх функцій передані від голів апеляційних судів до голів судів вищого рівня. Так, Голова Верховного Суду України вносить подання про призначення та обрання суддів, вносить подання до відповідної кваліфікаційної комісії про надання висновку щодо можливості обрання або призначення суддів на посади, а голови вищих спеціалізованих судів вносять подання про призначення та обрання безстроково суддів відповідних спеціалізованих судів. Потрібно також враховувати й ту обставину, що голови судів призначаються та звільняються Президентом України, що вимагає від них бути лояльними до Адміністрації Президента.²⁹

Збереглися у Законі “Про судоустрій України” і положення про те, що для проведення кваліфікаційної атестації необхідна характеристика, яка складається головою суду. Це означає, що без такої характеристики суддя, який претендує на обрання безстроково, може бути недопущений до кваліфікаційної атестації. Це також може бути одним із важелів незаконного впливу голови суду на суддю.

Професіоналізм, незалежність та неупередженість суддів є неодмінною гарантією справедливого вирішення судових справ. Система добору суддів, престижність та авторитетність посади судді мають забезпечувати формування висококваліфікованого корпусу суддів. Поглиблення спеціалізації судів і суддів у них повинна сприяти своєчасному і якісному вирішенню судових справ.

Організація судової системи і судочинства повинна запобігати будь-яким можливостям чинити тиск на суддів та виникненню обґрунтованих сумнівів в учасників судового процесу у неупередженості суддів при вирішенні справи. Механізм відповідальності суддів має гарантувати ефективно і своєчасне реагування на прояви суддівського свавілля і некомпетентності.

На посаду судді дедалі частіше призначаються особи, які не мають достатніх моральних і професійних якостей, що вимагаються високим статусом судді. Нерідко на посаду судді потрапляють колишні працівники міліції чи прокуратури, які виявляються неспроможними абстрагуватися від стереотипів мислення сторони обвинувачення.

Проходження шляху від кандидата до судді досі суттєво залежить від окремих посадових осіб виконавчої та судової влади, які залучені на певних етапах до процесу добору суддів. На жаль, вимога про конкурс при призначенні на посаду судді практично не працює. Бажаючих працювати суддею виявляється менше, ніж вакантних посад. Однак це не стосується посад у судах, що знаходяться у столиці та інших великих містах; там за сприяння у занятті посади судді навіть діють негласні тарифи. Для обрання суддів до судів вищого рівня проведення конкурсу взагалі не передбачено, що також сприяє корупції у цій сфері.

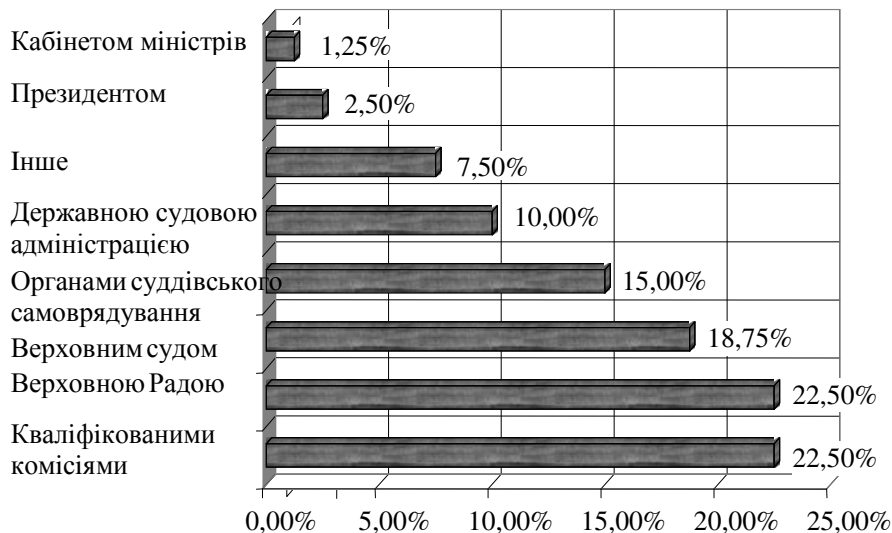
Цікаву картину показало опитування суддів, щодо процедури їх призначення. Працівникам судів мабуть байдуже або вони не можуть визначити неупереджену установу чи посадову особу, яка призначатиме суддів. Лідери все ж таки стали кваліфікаційні комісії та Верховна рада (по 22,5%) далі – Верховний суд, органи суддівського самоврядування та державна судова адміністрація відповідно 19%, 15% та 10%. Однозначно не хочуть судді, щоб їх призначав Президент (2,5%) та Кабінет Міністрів (1,25%).³⁰

Якою інституцією, на Вашу думку, повинні призначатися суддів?

Тут і далі наведені дані опитування суддів, яке проводилося регіональним громадським Фондом прав людини «Право і Демократія» (м. Львів) у рамках проекту «Моніторинг відповідності законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод» у 5 районах Львівської області та Чернігові і Севастополі.

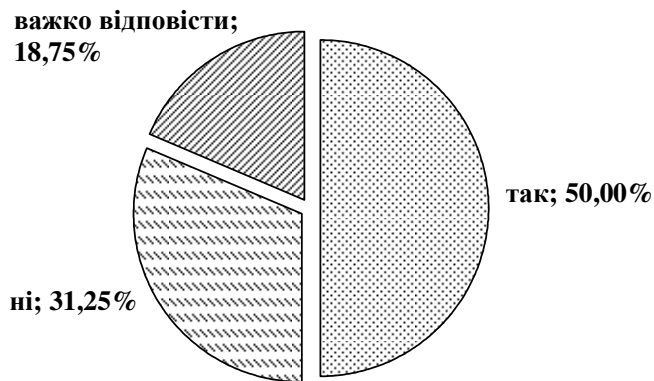
²⁹ З.Сірик, О.Грабовська, В.Разік. Доступність суду в Україні після реформи. – Львів, 2002. с.21.

³⁰ О.Сорочкін, А.Бурий, В.Разік, З.Сірик. Відповідність законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Львів, 2003. с. 139.

Самі судді лише у 50% вважають, що призначення довічно судді робить суд більш незалежним. Таким чином знову натикаємось на невіру суддів у можливість судів захищати права людини.

На Вашу думку, чи сприяє призначення на посаду судді по життєво незалежності суду?³¹

Система дисциплінарної відповідальності суддів є недосконалою: у багатьох випадках вона дозволяє судді уникнути відповідальності, а у деяких випадках механізм дисциплінарної відповідальності використовується як спосіб розправи над суддею.

Тут, зокрема, варто згадати відому справу проти судді Юрія Василенка, який порушив кримінальну справу проти Президента Кучми, внаслідок чого проти нього було порушено дисциплінарне провадження³².

Сьогодні дисциплінарну владу в Україні реалізують кваліфікаційні комісії суддів (щодо суддів місцевих та апеляційних судів) і Вища рада юстиції (щодо суддів вищих судів і Верховного Суду; також розглядає скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів місцевих та апеляційних судів).

Однак питання суддівської дисципліни безпосередньо не пов'язані з кваліфікацією. Наприклад, поява судді на підпитку у судовому засіданні аж ніяк не свідчить про рівень його професійних знань, однак утворює дисциплінарний проступок. Тому притягнення судді до дисциплінарної відповідальності не мало б належати до повноважень кваліфікаційних комісій суддів. Труднощі у притягненні до відповідальності судді за дисциплінарну провину

³¹ Там же, с.140

³² Доступно в Інтернеті на сторінці: <http://www.korespondent.net/main/32747>

складає також те, що ці органи діють на непостійній основі, а строки для притягнення до дисциплінарної відповідальності обмежені.

Як правило, втручання у здійснення правосуддя відбувається через голів судів, які мають широкі можливості впливати на суддів: починаючи розподілом справ між суддями і закінчуючи вирішенням питань про преміювання.

Законодавчі гарантії матеріального забезпечення суддів в Україні не сприяють незалежності суддів. Система оплати праці суддів, за якої заробіток судді залежить від розсуду Президента України і Кабінету Міністрів України через відсутність відповідного закону, свідчить про значну залежність суддів від глави держави й уряду. Щоб ця залежність не проявлялася так очевидно, окремі акти, які стосуються заробітку суддів, не публікуюються. З метою недопущення корупції серед працівників суддівського корпусу, зміцнення незалежності та неупередженості правосуддя необхідно переглянути оплату праці суддів, підготувавши проект Закону України „Про оплату праці суддів та працівників апарату судів”.

Невисокий рівень грошового забезпечення суддів зумовлює не престижність посади судді серед юристів-професіоналів. Але можливості одержання на цій посаді незаконної винагороди приваблюють осіб, прагнення яких протилежні справедливому та неупередженому вирішенню справ.

Слід зазначити, що зарплата у суддів зменшилася за 2004 рік і особливо це стосується місцевих судів, особливо в допоміжного персоналу, що створює неможливі умови для їхньої діяльності. Наприклад, зарплата судді апеляційного суду в минулому році була приблизно в середньому 2 100 – 2 400 гривень, а цього року судді стверджують, що отримують по 1 700 гривень. Зарплата в господарських судах значно більша. Працівники ж місцевого суду фактично отримують на руки 250-300 гривень, а новопризначені судді місцевих судів по 400-600 гривень.³³

З метою створення додаткових гарантій незалежності суддів при вирішенні справ, а також підвищення довіри до суду потребує процесуального оформлення інституту суду присяжних у здійсненні судочинства. Участь присяжних потрібна насамперед там, де закон допускає широкі можливості для розсуду судді, а результат вирішення справи законом ставиться у залежність від моральної оцінки обставин (справи про злочини, вчинені неповнолітніми, справи про визначення долі дитини, про опіку і піклування тощо). Для правильного і найбільш справедливого застосування правових наслідків при розв’язанні таких справ важливими є не стільки правові знання суддів, скільки їхній життєвий досвід і моральність.

Назрілою необхідністю є законодавче врегулювання діяльності суду присяжних. Спочатку суд присяжних слід передбачити в окремих категоріях кримінальних справ, наприклад, у справах про найтяжчі види злочинів. Обвинувачений повинен мати право вибрати, який склад суду розглядатиме його справу – суд присяжних чи колегія професійних суддів. У зв’язку з існуванням в Україні інституту суду присяжних принципово, щоб функції присяжних були відокремлені від функцій професійного судді. Присяжні вирішують у своєму вердикті тільки питання факту (наприклад, чи була подія злочину, чи вчинений злочин підсудним, чи винуватий підсудний у вчиненні злочину), а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановляє вирок.

Також у аспекті незалежності органів судової влади немаловажний вплив має статус прокуратури, який згідно Конституції України обмежений до її участі в кримінальному процесі двома функціями: підтримання державного обвинувачення в суді та нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (стаття 121). Положення проекту КПК всупереч Конституції надають прокуратурі повноваження здійснювати досудове слідство (стаття 232). Суперечливо, що досудове слідство і нагляд за законністю його проведення здійснюється одним і тим самим органом.

³³ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1098084859>

З метою усунення можливих зловживань при проведенні слідства, передусім щодо дотримання прав підозрюваного і обвинуваченого, Конституцією позбавлено прокуратуру права проводити досудове слідство. Правда, перехідні положення Конституції тимчасово зберігають за прокуратурою функцію попереднього слідства до сформування системи досудового слідства. Однак це не дає підстав приймати новий кодекс із застарілими нормами, вкотре ігноруючи статтю 121 Конституції та створюючи ситуацію невідповідності вимогам змагальності судового процесу, що суперечить положенням статті 6 Конвенції.

Рівність сторін та змагальність судового розгляду

Сучасна система кримінальної юстиції України до цього часу продовжує зберігати основні риси моделі, що була збудована за радянські часи. Вона ґрунтується на жорсткій централізації з відсутністю принципів моральності та справедливості, переважає формалізм і волокита, поширеними є випадки корупції та хабарництва. Така система зовні декларує демократичні цінності, а на практиці віддає перевагу репресивним методам.

Система кримінальної юстиції в Україні є на визначеному етапі дієвим інструментом обмеження демократії, її активно використовують в політичних та економічних цілях як на найвищому політичному рівні, так і в місцевому масштабі. За часів незалежності не досягнуто належного рівня деполітизації правоохоронної системи та суддівського корпусу. В усіх регіонах країни непоодинокими є факти прояву залежності суддів. Ефективність дії правових інструментів забезпечення суддівської незалежності вкрай низька. На жаль, слід констатувати, що в останні роки з боку самих суддів не спостерігається належної активності у справі відстоювання засад власної незалежності.

Діяльності органів кримінального переслідування функціонально характеризується дублюванням, у разі конкуренції функцій відомчі інтереси перемагають над суспільно корисними. Розподіл функцій у кримінальній юстиції не відповідає зразкам демократичних країн, функція судової влади на досудових стадіях процесу штучно обмежена. Обвинувальний ухил набув чітко визначеного розвитку.

На окремі недоліки вказує експерт з кримінального права і процесу Харківської Правозахисної Групи А.Бущенко: «У деяких випадках КПК дозволяє діяти порушуючи стандарт незалежності, щодо розгляду справ прокуратурою. Наприклад, згідно з п. 3 статті 112 КПК можливість жорстокого поводження, яке скоєно «військовослужбовцем Збройних Сил України» на першій стадії буде розслідувати командир військового підрозділу. У відповідності до п. 5 цієї ж статті скаргу на жорстоке поводження співробітника «виправно-трудового закладу, слідчого ізолятора, лікувально-трудового профілакторію і виховально-трудового профілакторію» буде розглядати начальник відповідного закладу. Лише у випадку порушення кримінальної справи цією посадовою особою, розслідування продовжить прокуратура».³⁴

Недоліки діючої системи процесуального закріплення та оцінки судових доказів, суттєво посилюються проявами залежності судових експертів від адміністративного впливу. Експертні установи є тісно пов'язаними з функціонуванням слідчих органів.

Забезпечення засад змагальності залишається на вкрай низькому рівні. Адвокати не мають належного впливу на суд у справі досягнення справедливості правосуддя, а в прокуратурі критично обмежені прояви професійної самостійності працівників прокуратури, що беруть участь у судових процесах.

Положення проекту КПК також грубо порушують право на захист. Так, проект встановлює, що захисник може вступити в процес тільки після першого допиту (частина друга статті 52), або не раніше моменту визнання особи підозрюваним чи пред'явлення їй обвинувачення (пункт перший частини другої статті 55). Ми схилиємося до висновку, що це прямо обмежує конституційне право кожного на захист від обвинувачення та на правову допомогу, оскільки належність даного права особі не повинна залежати від таких обставин, як-то: проведення першого допиту або пред'явлення обвинувачення. В регламентації цього питання проект погіршує становище підозрюваного та обвинуваченого порівняно з чинним

³⁴ Харківська Правозахисна Група. С.37

КПК України, який встановлює їхнє право на побачення із захисником перед першим допитом (статті 43, 43-1).³⁵

Процедура відводу судді в українському законодавстві та практиці не відповідає вимогам рівності сторін. Згідно з Цивільним процесуальним кодексом 2004 року, питання про відвід судді вирішує сам суддя, якому його заявлено. У господарському і кримінальному судочинстві залишається ситуація, за якої питання про відвід вирішує голова суду. Перший варіант викликає сумніви в об'єктивності вирішення питання про відвід з огляду на фундаментальний принцип "ніхто не може бути суддею у своїй справі". Адже відвід за своєю суттю – це спір між стороною і суддею щодо можливої або проявленої упередженості. Другий варіант недопустимий через те, що голова суду не може мати ніяких особливих процесуальних прав у порівнянні з іншими суддями. Суддя, який займає адміністративну посаду в суді, не повинен втручатися у вирішення справ іншими суддями.

Україна стоїть в ряду держав з надзвичайно високим відсотком випадків затримання та тримання під вартою осіб на досудових стадіях. Звичайною практикою стала фальсифікація адміністративних арештів з метою надання вигляду законності затримання підозрюваного. До заарештованих нерідко застосовують незаконні методи фізичного та психічного впливу. Серед доказів домінує визнання обвинуваченим своєї вини, при цьому, нерідко таке визнання затриманих оформлюється у вигляді явки з повинною. Численними є випадки фальсифікації та знищення доказів.

Закріплений в Конституції України принцип презумпції невинуватості реалізується вкрай незадовільно. Сумніви щодо доведеності вини обвинуваченого судді частіше тлумачать не на його користь, а навпаки. Звичайною практикою є заяви правоохоронних органів в засобах масової інформації про доведеність вини особи у вчиненні злочину, проголошені до вироку суду, та взагалі до направлення обвинувального висновку в суд.

За останні десять років в Україні суттєво обмежено процесуальний статус підозрюваного. До підозрюваного застосовується той самий арсенал репресивних заходів, в тому числі запобіжних, що і до обвинуваченої особи.

Одним з напрямків в галузі вітчизняного кримінального процесу залишається ідея обмеженого судового контролю, відповідно до якої суддя на досудових стадіях з'являється тільки ситуаційно, він не вправі закріплювати і оцінювати судові докази. Прийнявши рішення про взяття під варту особи чи про проведення обшуку в приватній сфері, суддя в подальшому є відстороненим від провадження справи.

Прикладом порушення прав людини у контексті рівності сторін відображає інститут повернення судом справи на додаткове розслідування, а також запровадження у 2001 році права суду давати органам досудового слідства окремі доручення щодо пошуку доказів як альтернатива додатковому розслідуванню. Інститут повернення справи судом стороні обвинувачення останнім часом піддається критиці, особливо у зв'язку з тим, що передбачається він і в проекті Кримінально-процесуального кодексу. Основним аргументом тут є те, що суд не повинен усувати недоліки слідства з тим, щоб довести вину особи. Презумпція невинуватості особи та конституційний принцип "усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь" вимагають від суду постановити виправдовувальний вирок, якщо вина особи у вчиненні злочину стороною обвинувачення не доведена. Повернення справи судом стороні обвинувачення не виправдано затягує вирішення справи і дає можливість слідчим органам і прокурору безкінечно виправляти допущені ними помилки. У такий спосіб суд перебирає на себе відповідальність за якість досудового слідства, що суперечить його призначенню і тим самим порушує право рівності сторін.

Порядок судового розгляду не забезпечує реалізації засад змагальності. Докази, надані стороною обвинувачення, найчастіше отримують увагу з боку суду на відміну від доказів сторони захисту. Суттєві зловживання в суді, окрім іншого, стали наслідком відмови від принципу безперервності судового розгляду кримінальної справи.

³⁵ Реалізація засад кримінального судочинства у проекті Кримінально-процесуального кодексу України. Доступно на сайті <http://www.cpgr.info/?w=r&i=61&d=153>

Значну шкоду правосуддю принесла відмова від колегіальних форм судочинства. Переважна більшість кримінальних справ розглядається суддями одноособово. Правила підсудності дозволяють одноособово судді виносити вироки в усіх справах з призначенням покарання на строк до десяти років позбавлення волі. Якщо законом за скоєний злочин передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, то колегіальний розгляд призначається виключно за клопотанням підсудного. Обов'язковий колегіальний розгляд справ передбачено лише для тих складів злочинів, за які передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі. Упродовж восьми років цілеспрямовано не запроваджується в Україні суд присяжних.

Основним напрямком для розвитку кримінально-процесуального законодавства повинен стати принцип змагальності, який домінує у процесі європейських країн та відповідає основним вимогам захисту прав людини. Потрібно абсолютно відмовитися від повернення справи на додаткове розслідування; забезпечити презумпцію невинності особи при здійсненні розслідування та застосуванні запобіжних заходів. Доказ, який здобутий не у змагальній процедурі повинен не мати юридичної сили і все що не доказано тлумачитися на користь обвинуваченого.

Право на правову допомогу

Європейська конвенція не містить чіткого вираження гарантії права на безкоштовну юридичну допомогу в процесі розгляду цивільних справ. Але Європейський Суд виніс рішення, що правова допомога повинна надаватися в тому випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Конституція України у статті 59 закріплює право кожного на правову допомогу.

Суддя повинен визначати, чи вимагають інтереси правосуддя того щоб, учаснику цивільного процесу була надана безкоштовна правова допомога в тому випадку, якщо він не володіє достатніми засобами для оплати послуг адвоката.

Якщо обвинуваченому гарантується право на безкоштовну правову допомогу, то ця допомога має бути практичною та ефективною, а не теоретичною чи ілюзорною.

Законодавство врегульовує необхідну сплату державного мита та встановлює ряд пільгових категорій громадян та справ. Але фінансово є неможливим для звичайного пересічного громадянина оплатити кваліфіковану правову допомогу, щоби підготувати справу до суду, у зв'язку з низьким матеріальним статком населення.

Правосуддя не може вважатися доступним для кожного, якщо у державі відсутні ефективні механізми надання правової допомоги. Порушується право на справедливий розгляд і відсутністю ефективного механізму надання правової допомоги для бідних людей. Внаслідок цього судді у цивільних справах часто змушені виступати юридичними радниками сторін, що обґрунтовано викликає сумнів у їхній неупередженості та порушує принцип змагальності сторін.

Якість правової допомоги у кримінальних справах низька, оскільки державні гонорари адвокатам за надання безоплатної допомоги надзвичайно низькі. Адвокати, які призначені для захисту осіб у кримінальному процесі, навіть не зацікавлені витратити час на отримання цих гонорарів. Непереверені дані правозахисників вказують на невикористання навіть тих фондів управліннями юстиції, які виділяться з державного бюджету на надання правової допомоги.

Сучасне цивільне процесуальне законодавство України передбачає можливість суду звільнити особу від судових витрат, зокрема від витрат на правову допомогу. Однак ефективного механізму залучення адвокатів до таких справ і оплати їхніх послуг немає.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, держава повинна гарантувати допомогу правника, якщо "це необхідно для забезпечення реального доступу до правосуддя або у разі, якщо у деяких категоріях справ за внутрішнім законодавством деяких держав-учасниць є обов'язковим юридичне представництво, або ж у разі складності

процесу”³⁶. На виконання стандартів, виведених Європейським судом з прав людини з Конвенції, у більшості держав-членів Ради Європи запроваджено процедури надання правової допомоги безоплатно або за доступну плату й у цивільних та адміністративних справах.

У розумінні Європейського суду з прав людини право на правову допомогу є передумовою існування та визначальною складовою ширшого за своїм обсягом та значенням права на доступ до суду, гарантованого статтею 6 Конвенції.³⁷

Відповідно до Рекомендації №R (93) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо ефективного доступу до закону і правосуддя для найбідніших прошарків населення від 8 січня 1993 року, держави мають сприяти ефективному доступу найбіднішого населення до судів, зокрема через надання правової допомоги у судах у всіх змагальних чи не змагальних процесах, покриття вартості правової допомоги. Державам також рекомендується заохочувати створення консультаційних центрів у районах проживання бідних.³⁸

Відповідно, Україна має створити умови, що гарантували б правову допомогу особам, які внаслідок малозабезпеченості позбавлені можливості належним чином відстоювати свої права у суді. Для людей з низьким рівнем достатку правова допомога повинна забезпечуватися безоплатно або за доступну плату не тільки у кримінальних, а й у цивільних та адміністративних справах, де йдеться про захист найважливіших прав людини. Держава повинна заохочувати створення при органах місцевого самоврядування спеціальні об'єднання адвокатури, які б забезпечувала членам територіальної громади надання правової допомоги безоплатно.

Виходячи з вищенаведеного можна зробити висновок, що українське законодавство потребує більш детальної регламентації доступу до суду. У певних випадках необхідно встановити відповідальність осіб, які перешкоджають прямо чи опосередковано зверненню громадянина за захистом свого порушеного права. Також нагальною потребою є прийняття закону, що регулював би надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим громадянам, з чим погоджуються 77,5% опитаних суддів.

Будь-який практикуючий адвокат розповість, з якою “радістю” захищає “безкоштовних” підсудних, і як “просто” потім отримати належні за це з держбюджету кошти. У зв'язку з цим також мабуть є прогресивною думка працівників судів про те, що найкращим способом стимулювання надання безкоштовної правової допомоги буде надання практикуючим юристам пільг в оподаткування (53% опитаних).³⁹

На даний момент у Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики знаходиться законопроект „Про правову допомогу” № 6320 від 09.11.2004⁴⁰. Метою законопроекту є врегулювання відносин щодо механізмів реалізації та захисту прав осіб на правову допомогу. Для виконання цієї мети законопроект передбачає створити в Україні єдину систему правової допомоги, складовими якої стануть єдині суб'єкти надання правової допомоги (правові радники), види правової допомоги, принципи правової допомоги та підстави і заходи відповідальності за надання неякісної правової допомоги.

Виконання судових рішень

Невиконання судових рішень – одна з найнагальніших проблем доступу до правосуддя в Україні. Скарги на порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням рішень національних судів складають найбільшу частину серед заяв до Європейського суду з

³⁶ Див., рішення Європейського суду з прав людини у справі: Айрей проти Ірландії 09 жовтня 1979, доступно на сайті Європейського суду.

³⁷ Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України./ Автори-упорядники О.Банчук, М.Демкова. – К.: Факт. 2004. с. 11.

³⁸ Куйбіда Р.О. реформування правосуддя в Україні: стан та перспективи. – К.: Атака, 2004. с. 225.

³⁹ О.Сорочкін, А.Бурий, В.Разік. Відповідність законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Львів, 2003. с. 136.

⁴⁰ Законопроект „Про правову допомогу”. http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=19318

прав людини проти України⁴¹. Йдеться про невиконання судових рішень у цивільних справах, насамперед щодо стягнення заборгованості з заробітної плати та соціальних виплат. Існуючі механізми виконання судових рішень показали свою недостатню ефективність. У судів відсутні повноваження щодо контролю за виконанням своїх рішень.

Більшість справ, що надходять з Європейського на комунікацію з Урядом України, стосується питань дотримання державними органами статей 6, 13 Конвенції та статті 1 Протоколу 1 до Конвенції в частині тривалості виконання судових рішень національних судів, винесених на користь заявників, наявності ефективних засобів правового захисту при тривалому невиконанні судового рішення та втручанні держави у право заявників на мирне володіння своїм майном.

Практика свідчить, що у більшості справ на тривалість виконання рішень національних судів впливає порушення провадження у справі про банкрутство підприємства-боржника.

Занепокоює той факт, що державна виконавча служба практично позбавлена можливості виконати рішення суду, оскільки після порушення провадження в справі про банкрутство забезпечити виконання рішення суду поза межами процедури банкрутства фактично неможливо. Протягом цього терміну діє мораторій на задоволення вимог кредиторів, а саме забороняється стягнення на підставі виконавчих документів та інших документів, за якими здійснюється стягнення відповідно до законодавства. Тобто рішення судів України щодо стягнення заборгованості з підприємств-боржників не виконуються, що, у свою чергу, призводить до порушення конституційних прав громадян. У цьому році Верховна Рада України розглядала проект закону про зміну положень щодо мораторію на задоволення вимог кредиторів, але відхилила такі пропозиції.

Європейський суд приділяє особливу увагу тривалості виконання рішення в світлі заходів, вжитих державою для прискорення вирішення внутрішніх систематичних проблем (остаточна ухвала щодо прийнятності у справі "Сокур проти України"; рішення у справах "Півень проти України", "Жовнір проти України", "Войтенко проти України", "Шмалько проти України", "Ромашов проти України")⁴². У своїх рішеннях Суд зазначає, що, не виконуючи рішення суду, державні органи позбавили положення статті 6 § 1 будь-якого сенсу.

Необхідно брати до уваги той факт, що порушення були констатовані через тривалість виконання рішень національних судів, у згаданих справах рішення виконувались протягом чотирьох - шести років, за що Європейський Суд присудив заявникам до сплати від 2 000 до 3 200 ЄВРО компенсації моральної шкоди. При цьому розмір компенсації значно перевищував суму заборгованості. Тобто практика Європейського Суду свідчить, що розмір присудженої заявнику компенсації залежить від строку невиконання рішення суду.

У справі Шмалько проти України Європейський Суд наголошує, „що пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом стосовно будь-яких його цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ця стаття проголошує "право на суд", одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати позов з приводу цивільно-правових питань до суду. Однак це право було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Було б незрозуміло, якби стаття 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, - і, водночас, не передбачала виконання судових рішень. Якщо тлумачити статтю 6 як таку, що стосується виключно доступу до судового органу та судового провадження, то це могло б призводити до ситуацій, що суперечать принципу верховенства права, який договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей статті 6

⁴¹ Див. Стан справ, що розглядаються Європейським Судом з прав людини // Джерело в Інтернеті <http://www.minjust.gov.ua/?do=d&did=161&sid=about_int_2_1>. – Станом на 1 лютого 2005 року.

⁴² РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?r=9&t=1>

виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина "судового розгляду".⁴³

Як наслідок цього Європейський Суд у цій справі констатував, що не можна було, посилаючись на нібито фінансові труднощі, яких зазнавала держава, перешкоджати заявникові отримати вигоду від ухваленого на його користь судового рішення, що було для нього надзвичайно важливо. Рішення стосувалося надання заявнику компенсації органами державної влади через їхню неспроможність забезпечити заявника в період з 1996 до 1998 року безкоштовними ліками, які заявник мав приймати щоденно. Тому Європейський Суд вважає, що випадок заявника з огляду на його вік, стан здоров'я та природу інвалідності вимагав від відповідних органів виконати рішення суду та виділити необхідні кошти без неналежних затримок. Суд у цій справі присудив заявнику суму 1000 ЄВРО компенсації моральної шкоди та 300 ЄВРО відшкодування судових витрат.

Справи щодо невиконання судових рішень, як правило, розглядаються Європейським Судом за спрощеною процедурою, оскільки не містять складних питань права. Тобто, визначивши, що заява є прийнятною до подальшого розгляду та такою, що може бути розглянута щодо суті, Суд часто одразу виносить рішення у справі.

Також прикладом не виконання судових рішень є справа „Войтенко проти України”, у якій Суд знайшов порушення §1 статті 6, статті 13 та статті 1 протоколу №1. У цій справі уряд частково визнав необхідність виконання рішення, винесеного на користь заявника. Він зазначив, що рішення залишалось невиконаним через відсутність бюджетних коштів та законодавчих заходів. Проте у справі Суд розглядав затримку тривалістю у чотири роки. Належна заявникові сума відшкодування складалася з двох платежів, що підпадали під різні категорії бюджетної класифікації. Тому повна сплата заявникові одного платежу, здійснена у 2001 році, не означала, що відбувся поступовий прогрес у відшкодуванні за іншим платежем. Цей останній період у чотири роки був спричинений тим, що держава не передбачила відповідних видатків у Державному бюджеті України. Суд вважає, що неможливість заявника домогтися виконання його рішення протягом чотирьох років, крім порушення статті 6, становить втручання у його право на мирне володіння майном у сенсі пункту першого статті 1 Протоколу № 1 Конвенції. Як наслідок заявникові було присуджено 2000 ЄВРО на відшкодування немайнової шкоди та 33 Євро на відшкодування витрат.

Неналежне виконання судового рішення щодо неналежної виплати заборгованості по заробітній платі є також підставою задоволення заяви у справі „Жовнер проти України”⁴⁴. Суд присудив 3200 ЄВРО моральної шкоди та 50 ЄВРО матеріальної шкоди в користь заявниці.

З огляду на те, що питання невиконання судових рішень в Україні знаходиться під пильною увагою Європейського суду та у зв'язку з постійним збільшенням кількості таких справ, на сьогодні виникає нагальна потреба в посиленні законодавчих гарантій захисту прав людини, зокрема у сфері забезпечення права громадян на отримання належних їм за рішенням суду коштів в розумний строк.

Статистика скарг отриманих судами на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців надзвичайно низька і складає 0,7 % від загальної кількості отриманих справ за 2004 рік. Ця дивна невідповідність викликана у першу чергу тим, що пересічна особа не знає про процедуру оскарження таких дій, оскільки вона була запроваджена лише 19.10.2000 року доповненнями до Цивільно-процесуального кодексу Главою 31-Г: „Скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби”. При цьому звернення у суд з подібною скаргою на несвоєчасне виконання рішення є обов'язковою умовою перед зверненням у Європейський суд.

Невиконання судових рішень – одна з найнагальніших проблем доступу до правосуддя в Україні. Скарги на порушення права на справедливий судовий розгляд у зв'язку з невиконанням рішень національних судів складають найбільшу частину серед заяв до Європейського суду з прав людини проти України. Існуючі механізми виконання судових

⁴³ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1103815248&r=9>

⁴⁴ РУПОР. <http://www.rupor.org/index.php?id=1103813903&r=9>

рішень показали свою недостатню ефективність. У судів відсутні повноваження щодо контролю за виконанням своїх рішень.

Висновки та рекомендації

Правосуддя в Україні, незважаючи на певні досягнення у проведенні судової реформи, не може вважатися прозорим і доступним для людини. Судова система не відповідає потребам судочинства і не забезпечує достатні процесуальні гарантії. Рішення судів часто не виконуються належним чином. Суддівський корпус не є незалежним і високопрофесійним. Зберігаються широкі повноваження прокуратури, які дублюють судові функції.

Для покращення доступу до правосуддя потрібно запровадити ефективні механізми надання державної допомоги у несенні судових витрат, широко оприлюднювати тексти судових рішень; вжити правових та організаційних заходів щодо розвантаження судів; покласти на державу відповідальність за шкоду, завдану учасникам судочинства незаконними діями чи бездіяльністю суддів та апаратів судів; демонополізувати державну діяльність з виконання судових рішень.

У сфері кримінального судочинства необхідно забезпечити ефективну реалізацію права на захист затриманим особам; відмовитися від інституту повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування; запровадити суд присяжних.

Правила цивільного судочинства потрібно змінити у напрямі їх відповідності до європейських стандартів.

Забезпечення незалежності суддів вимагає покращити фінансування судів; посилити роль суддівського самоврядування; запровадити прозору конкурсну процедуру добору суддів; підвищити гарантії невторчання у здійснення суддями судочинства з боку голів судів та виконавчої влади; встановити дієвий механізм дисциплінарної відповідальності суддів.

Прокуратура має бути позбавлена повноважень щодо здійснення загального нагляду за дотриманням законів, а також досудового слідства.

Отже, **покращення доступу до правосуддя** вимагає від України:

1) гарантувати відшкодування шкоди, заподіяної учасникам судового процесу незаконною діяльністю чи бездіяльністю суддів;

2) стимулювати розвиток позасудових способів вирішення правових питань (нотаріат, третейське судочинство);

3) сприяти створенню при місцевих судах інформаційних центрів, які надаватимуть консультації з питань судового процесу, та іншому поширенню інформації про організацію і діяльність судів;

4) створити умови для прозорої діяльності судової влади. Надати відкритий доступ до текстів судових рішень, зокрема, через розміщення їх в Інтернеті та громадських бібліотеках з дотриманням вимог про приватність осіб та нерозповсюдження комерційної інформації юридичних осіб;

5) запровадити механізми надання державної допомоги у несенні судових витрат, а також удосконалити механізми надання правової допомоги безоплатно або за доступну плату особам, з низьким рівнем достатку; прийняти Закон «Про правову допомогу», яким врегулювати види правової допомоги, підстави та механізми звільнення від оплати правової допомоги;

6) удосконалити систему виконання судових рішень. Демонополізувати державну діяльність з виконання судових рішень. Прийняти законодавство, яке б визначало порядок виконання рішень Європейського суду з прав людини;

7) встановити контроль суду за виконанням винесених ним рішень;

8) привести повноваження прокуратури у відповідність до Конституції України. Позбавити прокуратуру функцій загального нагляду та додаткового слідства.

Створення **стабільної системи судів загальної юрисдикції** вимагає:

1) визнати загальні суди спеціалізованими з розгляду цивільних, кримінальних та інших справ у передбачених законом випадках;

2) ліквідувати систему військових судів;

3) створити систему адміністративних судів.

Для **налагодження надійного забезпечення судів** необхідно:

1) обмежити адміністративні повноваження голів судів; передати повноваження призначати суддів на посади голів судів органам суддівського самоврядування;

2) повністю відмежувати функцію здійснення правосуддя від функції забезпечення судового процесу;

3) покласти на державну судову адміністрацію організаційне забезпечення усіх судів загальної юрисдикції.

У сфері **кримінального судочинства**, організації діяльності судів, органів слідства та прокуратури наближення правової системи України до європейських стандартів передбачає реформування як процедурних, так і організаційно-правових засад. Останні потребують невідкладного:

1) посилення гарантій суддівської незалежності, що включає суттєве зниження впливу на суддів з боку політичних чинників, суб'єктів системи судового адміністрування, перехід на бездефіцитне фінансування судів;

2) забезпечення реальної незалежності судових експертів шляхом адміністрування експертних установ через Міністерство юстиції України та Міністерство Охорони Здоров'я України, а в правоохоронних відомствах розвитку розгалуженої спеціалізованої системи (підрозділів, лабораторій, інститутів) за окремими напрямками криміналістичних досліджень; розвитку недержавних експертних організацій.

3) посилення засад професійної незалежності працівників прокуратури за рахунок її часткової децентралізації та зміцнення самостійності процесуального статусу прокурорів; окрім того, на часі розвиток дискреційних начал в системі процесуальних прокурорських повноважень;

4) розширення гарантій адвокатської діяльності, забезпечення реальної незалежності адвоката в судовому процесі від незаконного впливу з боку органів обвинувачення та суду.

У напрямку розвитку цивільного процесуального права України доцільно наблизити правила цивільного судочинства до європейських стандартів, насамперед ті що стосуються розгляду справ з іноземним елементом, визнання та виконання рішень іноземних судів.

У **адміністративному судочинстві** потрібно передбачати:

1) процедуру вирішення усіх публічно-правових спорів з органами влади, а не тільки тих, що виникають між фізичними особами та органами влади;

2) доступність рішень адміністративного суду для ознайомлення громадськості;

3) ефективні механізми виконання судових рішень та контролю за цим.

Для **удосконалення статусу суддів** необхідно невідкладно:

1) зробити процедури добору і кар'єри суддів більш прозорими, запровадити короткострокове навчання суддів, вперше призначених на посаду, регулярне підвищення кваліфікації суддів з наголосом на права людини;

2) вирівняти статус суддів судів різних спеціалізованих юрисдикцій, законом встановити механізм оплати праці суддів;

3) встановити додаткові гарантії від необґрунтованого притягнення суддів до відповідальності, підвищити дієвість механізму дисциплінарної відповідальності суддів.